

ОКЛЕВАЊЕ ПРЕД РОЂЕЊЕМ: ИСТИНА ЈЕДНОГ ВРЕМЕНА

Милош Тодоровић, *Обесвештавање човека: оглед о уметничком делу Франца Кафке*, Академска књига, Нови Сад 2017

За Франца Кафку се може рећи да је један од најчитанијих модерних немачких писаца двадесетог века (иако је Чех, јеврејског порекла) упркос томе што у његовим делима не постоје велике идеје и наративна кулминација у класичном смислу. Крајња енигматичност његових текстова, луцидност, позиционираност јунака „између емпиријског света и тајне надреалности” (који се не премошћавају), ситуационе приче осенчене кризом секуларизованог модернитета, ликовима који доживљавају контрадикторности, живе „вертикално” у односу на неку „вишу” реалност (објективног, историјског, бирократског) са којом долазе у сукоб и која их као појединце надилази, никад не губи на актуелности.

Кафкиним текстовима можемо приступити на више нивоа, и то чини њихово интерпретативно богатство: кроз психолошки, психоаналитички, етички, социјални, религиозни или митски ниво, и то пре свега када је реч о анализи карактера, сагледавању односа појединца према историјском тренутку или друштвеној реалности, субјективном доживљају тог света. Кафкин пак најбољи пријатељ и биограф Макс Брод оцениће његова дела као алегорије или параболе, што је један од путоказа у херменеутичкој реконструкцији. Слично становиште о параболичком карактеру Кафкиних дела заступа и филозоф Милош Тодоровић у књизи *Обесвештавање човека: оглед о уметничком делу Франца Кафке*. Кроз анализу приповетке „Повратак дому” осветљен је алегоријски смисао из угла филозофског ишчитавања феноменолошко-егзистенцијалног фундуса Кафкиних протагониста. А алегоријско у погледу на назначену приповетку према аутору не заузима само подручје метафоричног, или продужене алегорије иза чије се површине наслућује нешто друго, већ се односи на онтолошко, тј. „на начин битка човекове бити, као и на истину самог битка бића као таквог у целини” (94). Алегоријско у начину битка човекове бити најпре треба тражити у дислоцираности, измештености, отуђености, екстатичности Кафкиних јунака у односу на свет коме би требали да припадају, како демонстрира аутор у својој анализи. Питање човека се на алегоријски начин проблематизује у односу на питање човекове са-припадности битку, тј. саприпадности завичају као изворном месту порекла конституисања његове суштине (у приповеци „Повратак дому”), а самим тим и једно могуће саморазумевање човека и његовог смисла на размеђи две историјске епохе.

Полазећи од филозофије субјекта и филозофије егзистенције (пре свега хајдегеријанске и кјеркегоровске), позицију човека у свету Тодоровић у Кафкиним делима сагледава из човека као егзистирајуће индивидуе

чија је „драматика” у многим Кафкиним делима изражена кроз лични доживљај егзистенције његових протагониста. Посебно када је реч о њиховом доживљају парадоксалних ситуација у којима су јунаци готово затечени, а које нарушавају извесност Ја у односу на њихово бивствовање у свету и нову епоху. Стога и проблем суштине сопства (посебно у модусу његовог *бићка-у-свету*) и света (у његовим основним конституенсима: свет људи, околни свет, тј. свет просторности) – представљају примарну егзистенцијалистичку линију у тумачењу Тодоровићевог огледа о Кафкиној уметности. Однос света и човека Тодоровић најпре разматра кроз хајдегеровску мисао да је основно устројство човека, тј. тубитка (нем. *Dasein*) заправо „битак-у-свету” (нем. *In-der-Welt-Sein*), које човека поставља као „бити у свету”, али на другачији начин него друга постојећа бића (предручна и приручна бића), јер човек као тубивствовање ексистира у односу на свет, инсистира у битку и битак се само кроз човека раскрива. Човек себе докучује као егзистенцијалну структуру из фундаментално-онтолошких карактера битка у свету у екстазама временитости као билости, садашњости и будућности, тј. кроз моменте бачености, фактичности и пројекта (моћи-бити). Начин тог докучивања захтева одлучност да преузме сопствену баченост у свет и да имајући свест о својим егзистенцијалним могућностима постане оно што може бити, као и да битак учини себи нескривеним.

Аутор сагледава Кафкиног јунака (у приповеци „Повратак дому”) управо на тој линији егзистенцијалног разумевања човека на кретању сопства ка аутентичној егзистенцији и његовог раскривања битка, а модусе тог развојног пута/процеса Тодоровић сагледава кроз егзистенцијалне феномене као што су оклевање, ишчекивање, ослушкивање, равнодушност, кривицу (као у роману *Процес*), које представља и као основне штимунге приповедака. Долажење сопства себи се дешава кроз изразите штимунге и атмосферу која у „Повратку дому” треба да подстакне докучивање и усаглашавања са изворном завичајношћу (битком) кроз чији са-однос се конституише сопство и реализује његова властита суштина независно од одређеног повесног тренутка. Колико Кафкин јунак истински докучује себе на линији раскривања битка (у овом случају завичаја) показују даља ауторова тумачења одређених сегмената приповетке, подељених у три целине.

Докучивање извора завичајности сопства човека (као бића које је одређено да разуме себе у битку) у Тодоровићевој анализи се може пратити кроз три слоја стварности: 1) свет ствари (који постоји на начин хајдегеријанског смисла речи *приручност*, уз индикацију предела у коме су ствари смештене)¹; 2) свет људи (који се креће од света као сретajuћих

¹ Види: Мартин Хајдегер, *Бићак и време*, Службени гласник, Београд 2007, 134–135. Хајдегер представља приручно као врсту бивствујућих ствари

Других, „ко” носилаца, делатника приручних ствари, али и као сретачућих бића унутар су-постојања са другима од којих се наш субјект разликује); 3) и кроз унутрашњи свет јунака (а на линији егзистенцијалног разумевања човека, супротно античком схватању човека као *zoon logon ehon* или *homo rationale*). У односу на *свeт* људи аутор уочава да повратник не успоставља присност и повезаност у интерсубјективном свету са укућанима (сретајућим другима), па зато и не може да превлада постојећу унутрашњу дистанцу и начини прелаз до свог некадашњег света. Он ће зато, како запажа Тодоровић, остати до краја приповетке само „у штимунзима присећајућих промишљања” (28), тј. димензији билости. Свет других губи релацију извесног (у смислу нововековног појма истине као извесности) јер је нарушава повратникова дилема да ли је свет других и даље његов свет, да ли је он суштински присутан (собом и својом унутрашњошћу) у том заједничком свету, или је од њега отуђен. Ту „неизвесност” аутор примећује надаље у проблематизовању сврхе повратка, која се зрцали у унутрашњем дијалогу у приповеци „Повратак дому”: „Да ли ти је угодно, осећаш ли се код куће? То не знам, веома сам несигуран.” Осећање отуђености од дома наговештава се претходно и у првом делу приповетке, о чему аутор расправља у одељку „Свет ствари”, где Кафкин јунак пасивно захвата реалност присутних ствари кроз нихилирање њихове семантике. Ствари су лишене смисла и примарне функције – постоје као „неупотребљена алатка” – што условљава још један облик отуђивања и немогућност да кроз њихову употребну или другу вредност препозна своје сопство. У онтолошком смислу, аспект завичајног света којим су обухваћене и ствари задобија нихилистичке карактеристике не-бића, док се у аксиолошком смислу оне за свест повратника појављују као безвредне и без смисла, постојеће једино у ретенционалној свести као траг прошлости (билости). Кафкин јунак зато остаје у неразрешеној ситуацији, не успева да трансцендира садашњост и закорачи ка будућности, те доживи своје ново васкрсавање, тј. рођење, због чега између тежње да се утемељи у својој бити и врати дому влада даљина као одсуство близине битку. Даљину можемо тумачити и Ничевим појмом „близина даљине” – као покушај да субјекат закорачи у процес свог самоодређења/саморазумевања, при чему близина даљине остаје као оно за чим се чезне. Међутим, код Кафкиног јунака не постоји чежња, нити момент воље и хтења да направи корак ка вратима и уђе у свој дом „па га такво његово држање чини (...) *џуђинцем*, и то не у односу према било којима другима, него управо према онима који *јесу* у његовом (бившем) дому...” (61). Тај аспект Тодоровић тумачи као по-

које су нешто „при руци” и имају карактер прибора који има своје место или пак „лежи наоколу”, што га разликује од ствари које се појављују у некој произвољној позицији у простору. Уколико се говори о неком месту, онда је реч о одређеном простору који је у складу са њим, као његова припадност одређеном пределу.

вратникову немоћ да разуме властито бивање у свету у који је позван својим рођењем. У суштинском смислу немоћ је узрокована неприхватањем духа да се кроз процес рођења суочи са изворном скривљеношћу (аналогно: *ἰρροδιηε̅λ̅ски̅ ἔρηx*) и током живота уђе у процес самоосвешћивања сопства. Исто се дешава и са јунаком Јозефом К., чију кривицу аутор разумева као последицу изостајања из света и времена у коме живи, па каже да је ту реч о кривици за „безуспешност и неуспелост покушаја човековог *живо̅й̅а-у-све̅й̅у*” (48). Ту пак није реч о кривици спрам другог, већ оној која лежи у јунаковој искључености из света (изворног битка), неодлучености да уђе у процес осветовљења светом и властитом самоспознајом превлада стање бачености и фактицитета и пројектује свој живот према властитим могућностима и изабере себе. На трагу Кјеркегоровске мисли (будући да је Кафка био и под утицајем данског филозофа) ауторово тумачење кривице јунака Јозефа К. може да се посматра из угла човекове препуштености првобитном стању невиности, где живи као сањајући дух и не освешћава себе као духовну егзистенцију. Зато се и пресуда Јозефу К. односи на његову немоћ да буде рођен у актуелно постојећем свету.

Аутор у својим анализама повремено прави паралеле између појединих познатих Кафкиних дела (*Замак, Процес, Дневници*), проналазећи различите егзистенцијалне феномене којима су опхрвани Кафкини јунаци, њиховим односом према истини и заблуди (било изазваним спољашњим или унутрашњим реалитетом), да би се поново враћао приповеци „Повратак дому”. У њој, суочавајући јунака са универзалним питањем о пореклу човека и начинима човекових модуса живљења, разматра јунаков однос према филозофској истини (у смислу грчког појма *aletheia*) кроз феномен „застајукујуће-оклевање”. Јунаков оклевајући став да закорачи у свет (иза кухињских врата), праћен ослушкивањем у коме не постоји звук који би га изазвао на покрет и позвао да се тргне ка самом себи, условљава немогућност да докучи сопство из завичајне бити и буде одређен домом, тј. да се својом бити отвори ка битку и постане оно што може бити. Повратник је ограничен само на докучивање властите егзистенције у модусу бачености и то на начин „избегавајућег одвраћања”, без карактера схватања и прихватања одговорности у испуњавању својих изворних људских могућности.

Постојеће осећање патоса дистанце према изворном, завичајном свету у случају Кафкиног повратника, према Тодоровићу, указује на затеченост човека савременог доба *између* две концепције – извесног знања човека о себи (Нови век), човека рационалности и човека нове епохе, епохе технике и инструменталног владања над природом, стварима и човеком (посебно у идеолошком смислу), па је Кафкин јунак само прототип човека који лута светом у коме су, ничеански речено, досадашње вредности пропале, а нове нису створене. Он не проналази смисао

властитог бивствовања који би му омогућио саморазумевање себе кроз бивствовања-у-свету, као властитом свету, свету увек-мојости, у којем се сопство (Ја) осећа као код своје куће. Тај некадашњи свет се из друге перспективе и новог времена показује као беззавичајан, као не-сопствен, као туђ, непознат, беззначањски, недоступан, тешко проходан и спознатљив, удаљен од суштине, сазнатљив само у свом спољашњем, привидном, чињеничком – бездуховном карактеру. Обесветовљење човека на које указује Тодоровић се зато може разумети као узрок претходног обесветовљења света, или оно што је Хајдегер изрекао као заборав битка који врхуни у човековој отуђености од улоге чуvara битка.

Докучивање властите суштине унутар једне повесне епохе уједно значи ново рођење човека, који превладава своју баченост, затеченост у свету и отвара се својим могућностима, као оном моћи-бити, тј. будућности. Али то захтева, како налазимо и у Хајдегеровој анализи егзистенцијалних феномена тубитка, да човек искорачи из неаутентичних модуса егзистенције међу којима је и његова изложеност јавности онога Се, слушајући Друге а живећи у просечној егзистенцији „бринућег сабитка са Другима”. Проналажењу аутентичног сопства претходи позив – зов (који по Хајдегегеру има тон зова савести, лишен позвучавања), при чему је у том позиву човек „оно *ћрозвано* ка самом себи, а то значи ка свом највластитијем моћи-бити”.² Тодоровић из те хипотезе разумева и позив који је геометру К. упућен од замка (у роману *Замак*), тумачећи да немачка реч *berufen* (еквивалентна српској речи *бићи ћозван*) у том случају нема само чињеничко значење позива у оквиру своје професије већ је реч о онтолошко-егзистенцијалном позиву као суштинском задатку – да човек пронађе „властито место унутар целине постојећег, међу свим стварима у заједници са другим људима у свету уопште у оквирима духовне ситуације свог времена” (80). Кафка у многим својим делима индиректно сведочи о десупстанцијализацији овог суштинског човековог задатка и противречности која се јавља у покушајима разрешења. Суштински позив се састоји у томе да човек „властитом суштином остварује себе у реалном свету – свету људи и ствари, духа и природе” (81), да би човеково сопство истински било удомљено у свету у којем јесте. У супротном, јављају се различити облици отуђености или кривице. Будући да кривица није схваћена у правном смислу (мада је Кафка био правник по струци), већ у егзистенцијалном смислу као немогућност да се човек одазове на свој суштински задатак, кривица се према Тодоровићу индиректно открива у Кафкиним делима и кроз појам оклевања, који реципира већ у *Дневницима* из 1921. године у следећем ставу: „Мој живот је оклевање пред рођењем.” Отварајући проблем неразрешених модуса егзистенције на овај начин, аутор кроз Кафкине јунаке указује

² Исто, 321.

на прототип човека који оклева да се духовно роди. Као Кафкини јунаци, они остају у раскораку са светом, затечени у оклевању које рађа кривицу, неодлучност, равнодушност, отуђеност, беззавичајност. Зато Тодоровић користи израз „обесветовљење” у релацији према човеку (као главном актеру тог догађаја), указујући на то да човек савремене епохе постоји на начин без односа са светом, тј. без једног елементарног односа чије недостајање условљава да он суштински „није” оно што јесте, тј. егзистира скривено од своје властите бити, тј. суштине (нем. *das Wesen*).

Горепоменути појам *оклевање* аутор представља истовремено и као врсту штимунга и као почетну позицију даљег јунаковог „самосагледавања” сопства, које не може да доспе у свој завичај. Читамо у „Повратку дому”: „Што више се оклева пред вратима / толико више се постаје стран.” Шта значи ово оклевање када га размотримо из угла савременог човека који је у непрекидној мобилности и сталним миграцијама? Назначена кретања често изазивају осећања чежње и још јачу приврженост свом пореклу, или пак заборав завичаја и порекла, не само у смислу националног идентитета већ и кад је реч о метафизичком и духовном темељу завичаја. У Кафкином случају овај заборав се односи на његову спознају *бићни* у односу на дом и завичај, јер духовном димензијом бића не успоставља хармонију са постојећем реалитетом, а у завичају не препознаје део свог идентитета (будући да је реч о новом моделу времена). Он „постоји, али изван (свог) света и без (своје) суштине; његово бити чини његово оклевати пред ступањем у свет и освајањем властите суштине” (60–61). Аутор сматра да одговор на постојеће оклевање треба тражити у духу времена, које изазива духовне и моралне осцилације човека између две епохе, супротне по вредностима и одређењима по питању шта је човек и његов смисао, циљ. Слично потврђује и Андерс када каже да је то „епоха без смисла, која се одрекла Бога, епоха вере у прогрес – духовно огољена епоха, без религијских, метафизичких и моралних вокабулара” (59). У духовном смислу наведена осцилација се односи на немогућност човека да се повеже са тајном дома као примарним начином на који човек суштински бивствује у свом односу према завичају. Јер дом се докучује кроз тајну (дакле изван рационалног осведочења), коју Кафка у свом делу настоји да разголити кроз овоземаљско, свакодневно, настојећи да исијавање тајне у приповеци „Повратак дому” прикаже из визууре самих укућана као чувара истине битка. Међутим, Кафкин јунак не постаје чувар тајне, будући да не остварује сажимање и докучивање/откривање тајне дома (истине самог битка), већ оклева у односу на њу. Аутор зато приказује Кафиног јунака (оклевајућег човека) као особу која „тумара у својој суштинској неодређености и завичајној неутемељности” (88). Тодоровић асоцира на многе друге Кафкине текстове у којима човек Кафкиног времена не показује спремност у докучивању битка и своје

бити већ постоји у модусу лутања (тамо-амо), тј. оклевања (као специфичног начина бивствовања човека тог времена).

Неодређени положај човека унутар једне повесне епохе карактеристика је и 20. века, а наставља се и у 21. веку и у историјском смислу је непосредно видљив у мигрантским таласима и геополитичким реструктурирањима, расељавањима, трансформацијама идентитета и култура, њиховом прилагођавању глобалним структурама. Напуштање *изворног* и боравци у завичајном као одсутном, услед недостајања или скривености истинске припадности свом суштинском начину бивствовања у свету као завичајном месту, условљава да је модус странствовања један од општих места у разумевању начина бивствовања савременог човека. Зато је и свет обесветовљен, јер недостаје попутна спознаја суштине човека као бића тог света. Човек је фрагмент у целини света који га надвладава и себе не препознаје као биће у свету у којем се осећа као у свом дому, што је један од закључака ауторовог огледа о Кафкиној уметности.

Специфичност Тодоровићеве анализе Кафкиних дела, у којој демонстрира њихову уметничко-вредносну црту, видљива је на трагу његовог приказивања јунака између супротности нужности и слободе, кроз сагледавање њихових карактера првенствено кроз одређени амбијент, који еманира целокупну атмосферу дела, где су ликови сагледавани као кондензована испарења те амбијенталне атмосфере. Али истовремено настоји да читаоцима Кафкиних дела осветли „неухватљивост”, „неизреченост” реалитета (збиље), јер тај реалитет постоји само на начин одсутног присуства и зато је до краја несазнатљив, неразрешен. Неухватљиво пак настоји да демонстрира понирањем у смисао егзистенције Кафкиних јунака, на индиректан начин изван колоквијалног значења речи и појмова, будући да Кафка не користи општеприхваћену терминологију и традиционалне категорије, јер се симболично/алегоријско путем њих ни не може захватити. Истине Кафкиних дела се према Тодоровићу радије откључавају кроз подручје које стоји између филозофије и уметности, тј. мисаоног и сликовитог. Оне захтевају да се доживе и проживе кроз уметничко поље онога *моћи осећајши* на исти начин. Тако се једино може продрети до изворно онтолошко-егзистенцијалног значења, које превладава и објективно умско општеважеће истине и индивидуално доживљену појединачну импресију.

Поједини интерпретатори Кафкиних дела истичу спретност прашког писца у фиктивном излагању естетичких постулата кроз карактере и њихове улоге, кроз извесни експериментализам у фиктивним ситуацијама (на пример трансформација у којој се суспендује закон гравитације, као у случају јунака из приповетке „Преображај”), где се фабула приближава смислу позоришне експресивности кроз преплет неочекиваних трансформација стања, атмосфере и карактера. Нерешиве загонетке које нам оставља Кафка у преломима између овостраности и оностраности

преносе интригантну импресију кроз коју се трагалац/читалац, све више се удубљавајући и поново читајући Кафку, често нађе у простору између апсолутне и људске искреиране реалности метафора, подстакнут промишљањем смисла сопственог бивствовања у свету и увучен у процесе властитог разумевања и доживљавања тајне битка.

Валенти́на ЧИЗМАР

НАУЧНИК, ДИПЛОМАТА И ПАТРИОТА

Михајло Идворски Пупин, *Текстови у америчкој штампи 1912–1920. године*, Градска библиотека у Новом Саду, Нови Сад 2019

Ових дана је, у издању Градске библиотеке у Новом Саду, изашло из штампе капитално издање текстова Михајла Идворског Пупина, насталих у периоду од 1912. до 1920. године, за време његовог службовања (почасни конзул) у Сједињеним Америчким Државама. Издање је двојезично; на енглеском (оригиналном језику, на ком су текстови излазили) и на српском. „Сви текстови, односно написи Михајла Идворског Пупина, сабрани у овом зборнику, показују једно ново, несвакидашње виђење његовог лика и дела, његовог места и улоге у преломном времену херојске борбе Србије и српског народа током друге деценије 20. века, недовољно познато не само нашој најширој културној јавности него ни научној и стручној”, вели у својој рецензији Давид Ђ. Дашић, па наставља: „Дубоко сам уверен да ће овај зборник публицистичких радова Михајла Идворског Пупина подстаћи дипломате, историчаре, правнике, публицисте и новинаре да даље истражују и изучавају његово стваралаштво и његову укупну хуманистичку делатност.”

Реч је о знаменитом српском и америчком научнику и проналазачу, професору на Универзитету Колумбија у Америци; био је један од оснивача и дугогодишњи председник Српског народног савеза у Америци. За своје аутобиографско дело *Са њашњака до науцењака* добио је 1924. године Пулицерову награду. Михајло Пупин је током свог научног и експерименталног рада дао значајан допринос на пољу вишеструке телеграфије, бежичне телеграфије и телефоније, потом рендгенологије, а има и великих заслуга за развој електротехнике. Заслужан је, такође и за проналазак Пупинових калемова (Пупинови калемови представљају једно од најзначајнијих проналазака Михајла Пупина, великог поборника наизменичне струје). Овим проналаском је још 1900. године успео да реши проблем жичног телеграфског и телефонског преноса на велике даљине. Такав процес преношења назива се пупинизација, а своди се на